

K Ö Z G A Z D A S Á G É S É R T É K R E N D

Csaba László¹

IN: *Köz-Gazdaság/Corvinus*, negyedéves folyóirat/, 11.évf.,4.szám/2016 tél

KIVONAT: Ez a rövid írás – a teljesség igénye nélkül – azt a kérdést vizsgálja, hogy a közgazdasági gondolkodás és a gazdasági gyakorlat számára milyen támpontokat adhat a kereszténység értékrendje. És fordítva: milyen közgazdasági összefüggések váltak a világ és a gazdaság gondjai iránt nem közömbös, konstruktív vallási gondolkodás részévé a globális pénzügyi válságot követően.

• * * * *

A közgazdaság-tudomány – és különösen annak fő árama, a neoklasszikus szintézis – Samuelson óta törekszik arra, hogy értékmentes elemzési technikaként létezzen. Ez jelenik meg abban, hogy – miközben Cambridge-től bostoni MIT-ig – ma is vannak *politikai* gazdaságtannak nevezett egyetemi tanári állások, sőt tanszékek is, ezek többnyire nem a közösség gazdaság-gazdaságpolitikai kérdéseivel foglalkoznak. Mi több a főáram egyik legfőbb fórumát, a chicagói egyetemen szerkesztett negyedéves lapot ma is *Journal of Political Economy*-nak hívják. A lap azonban évtizedek óta csak mutatóban közöl bármi értelemben politikai gazdaságtaninak nevezhető cikkeket – szemben a mikro-ökonómiailag alapozott és erősen matematikai kifejtésű, sokszor kimondottan az egyén életének- például a házassági „piacnak” - gazdasági értelmezését adó írásokkal.

A közgazdaságtan, mint elemzési technika

Még sokkal erőteljesebben érvényesül ez az ön-értelmezés a tudományág tananyagokban történt leképezésében, a közgazdaságtanban². A tananyag jellegénél fogva erősen hajlik a leegyszerűsítésre. Minél nagyobb a hallgatói létszám, annál erősebb a tézis-szerű, sok tekintetben menedzseri üdvtannak tekinthető kifejtés. És ahol – mint az Egyesült Államokban – nem ritka az az eset, hogy a diákok – vélt vagy valós – sérelmeikért a bíróságon keresnek elégtételt,

¹ AZ MTA rendes tagja, egyetemi tanár/CEU és Corvinus/

² MÓCZÁR József/2014/: A magyar felsőoktatás és kutatás kihívásai a közgazdaság-tudomány tükrében. *Magyar Tudomány*, 175.évf.6.szám, 713 -729.old.

ott megnő az igény a formalizált és egységesített, lehetőleg matematikai példamegoldásra szorító számonkérésre is. A doktori képzés amerikai mintára történt világméretű egységesítése³ pedig a formális képzés egészére kötelezővé tette ezt a közelítésmódot, függetlenül annak az idézett kötetben is sokoldalúan bemutatott korlátaitól.

Emellett a közgazdaság-tudomány *az elmúlt negyedszázadban látványosan elfordult a gyakorlati élet, különösen a gazdaságpolitika és a világgazdaság kérdéseitől*, nem számítva a mikro-ökonómiában jól modellezhető egyéni élethelyzetekről és ezekhez kötődő választások modellezéséről. Ennek is megjelenítője az, hogy a főáramú elemzés intézmény- és politika-mentes. Mindettől nem függetlenül mind az egyetemi előléptetésekből, mind a vezető lapok szerkesztési gyakorlatában, mind pedig a közgazdasági Nobel-díjak odaítélésében erős tendencia érvényesül a pusztán vagy főképp technikai elemzések, egyes kérdések matematikai előadásának túlértékelésére. A Nobel-bizottság és a legtöbb lap óvakodik attól, hogy a közügyekben élesen vitatott kérdésekről és személyiségekről állást foglaljon. Gyakran viccelődnek azzal, hogy Krugman vagy Stiglitz – markáns közéleti megnyilvánulásaik okán – ma már tanársegéd se lehetne egy jobb amerikai egyetemen, de hát a Nobel-díjuk árnyékában már mindent megengedhetnek maguknak.

Mindezek hatására nem egészen alaptalanul alakult ki a következő kettősség. *Egyfelől* a főáramú, magas közgazdaság-tudomány nem is tekinti magát társadalom-tudománynak, törekszik arra, hogy amerikai szóhasználatban *arts* helyett *science*/azaz természet-tudomány/ lehessen, és ahol tehetik, azt az egyetemi bizonyítványok nevében is érvényesítik/M.Sc in Econ, a korábban szokásos MA in Econ helyett/. *Másfelől* a társadalom kérdéseivel foglalkozók – a szociológiától a teológiáig – úgy látják, hogy a közgazdaság-tudomány – és még inkább a számukra segéd-tudományként nélkülözhetetlen közgazdaság-tan – öncélúvá és haszontalanná vált, elefántcsont-toronyban él és érzéketlen a mai világ valós kihívásaira.

Mivel ezzel kapcsolatos nézeteinket a közelmúltban könyvben fejthettük ki⁴ ezért itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a fenti rosszallásnak van tárgyi alapja,

³ BOUGUIGNON, F. – ELKANA, Y. – PLESKOVIC, B. szerk./2007/: *Capacity Building for Economics Education and Research*. Washington, D.C. – New York: CEU Press for the World Bank.

⁴ CSABA László/2014/: *Európai közgazdaságtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó/újryomva az év decemberében/.

bár ebben a formában bizonyára eltúlzott és igazságtalan. A közgazdaságtudomány mindig plurális maradt, benne sokféle törekvés jelenik meg manapság is, és hogy ezek közül melyik marad időtálló, az bizonyára nem azon múlik, hogy mit közöl ma a top tíz folyóirat. Hiszen az irodalmi Nobel-díjasok közt is hány van, akit már életében elfelejtettek, s fordítva, Lev Tolsztoj vagy Esterházy Péter munkásságát e díj nélkül sem felejtik el az utókor.

Mindezt azért is fontos előre bocsátanunk, mert hosszabb idő – de különösen a világméretű tőzsdeválság, 2007-2009 - óta egyre nagyobb társadalmi és szakmai igény mutatkozik a korábban legföljebb megtúrt irányzatok felismeréseire. Kiemelhetjük e körből a viselkedési pénzügytant, ami teljesen más alapokon építkezik, mint a pénzügyi szakképzésben és az egyetemeken jelenleg uralkodó Modigliani-Miller illetve az E.Fama és K.French fémjelzte matematikai irányzat. De Olivier Williamson 2014.évi Nobel-díja a régi – vagyis a neoklasszikával hagyományosan háborúban álló – intézményi iskola rehabilitációját is jelentette, igaz nem az egyetemeken és a vezető lapokban.

A pénzügyi válság elemzésének ma már terjedelmes szakirodalma van⁵, amiben – minden széttartás és műfaji sokszínűség mellett is – közös vonás az, hogy *a válság okait nem pusztán technikai okokban keresik*. Az utóbbiak szerepe egyáltalán nem elhanyagolható – gondoljunk a döntések alapjául szolgáló információ fundamentális bizonytalanságára⁶, az úgynevezett „strukturált termékek” kockázatainak átláthatatlanságára, a szabályozás véletlenszerűen változó lazulására vagy épp keménykedésére, vagy a torz, a szakadatlan növekedés lehetőségének föltételezésre alapuló vezetői ösztönző-rendszerre. Ugyanakkor egyetértés mutatkozik abban, hogy mind a szabályozók, mind a piaci szereplők – köztük a kockázatos befektetéseket választó magánszemélyek és bankjaik – *egyoldalú és kizárólagosan a rövid távú haszon maximálását célzó magatartása is oka volt a bajoknak*. Mivel ez – a már a 20-as években megfigyelt – csordaszellemmel együtt már vissza is tért a világ pénzpiacaira, miközben a szerkezeti hibákat nem javították ki, kimondottan időszerű, hogy az utóbbi kérdésekre is visszatérjünk.

⁵ LO, A.W./2012/: Reading about the financial crisis: a twenty-one book review. *Journal of Economic Literature*, 50.évf.1.szám, 151-178.old.

⁶ BÉLYÁ CZ Iván – SZÁ SZ Erzsébet/2016/: Ciklikus pénzügyi válság, vagy szisztematikus rendszerhibák tragikus összeadódása? *Gazdaság és Pénzügy*, 3.évf.2.szám, 86 -110.old.

Nem új felismerés az,⁷ hogy a pénzügy veszélyes üzem, vagyis a működését leíró szabályzatok és mennyiségi mutatók a tevékenységnek csak egy töredékét képes lefedni. Ezért *mindig is döntő szerepet játszott a vezetők – és az ügyintézői szintig bezárólag a többi szereplő – megítélésében az olyan, aligha számszerűsíthető szempontok*, mint a szolid, megbízható magatartás, a megfontolt vezetési stílus, a jó hírnév/reputáció, a jó minőségű vezetés, illetve a területen vezető beosztásban és sikerrel eltöltött évek száma. Ezeket a fölvetéseket a kor – különösen az 1992-2008 közti időszak – vállalatvezetési irodalma ugyan meghaladottnak nyilvánította, a pénzügyi szektorban azonban ez csak korlátozottan nyert teret. Lámfalussy professzor főntebb idézett előadásában a megelőző, az 1997-99-es válság elemzésével hívta föl a figyelmet e nem számszerűsíthető tényezők meghatározó szerepére. Nos, a pénzügyi vezetők kiválasztásánál kevésbé hallgattak rá. Ugyanakkor nem kétséges: 2007-2009-es válság nagy vesztesei az állami és fél-állami bankok voltak, míg a magántulajdonú kockázati alapok közül egy sem került csődbe, még kevésbé felszámolás alá.

A közgazdasági elemzések tehát egyfajta technikai minimumként érkeznek el oda, ami a bölcséleti és az értékrendi vitákban a végeredmény. Nevezetesen az, hogy a szabad társadalom és még inkább a jelentős részben szabadjára engedett gazdaság nem képes értékrendi alapozás, ha tetszik, a pusztán gazdálkodástani – mikro-ökonómiai szempontokon kívüli - etikai alapozás „mankója” nélkül megállni. Ismételjük: az idézett – technikai okokból, ha tetszik *prudenciális, vagyis válság-megelőző szempontokból következő értékek nem következnek a vagyon maximálásának törekvéséből*, és általában a mai közgazdaság-tudomány elemzési és hatáskörébe tartozónak vélt elemekből sem. E szempontokat „kívülről kell importálni”, vagyis bevinni a rendszerbe.

Ez a felismerés voltaképp Adam Smith-től a német történeti iskolán át az amerikai régi intézményi közgazdaságtanig és az osztrák iskoláig jelen volt a gazdaságelméletben. Ugyanakkor – mint John D. Mueller amerikai befektető és politikai tanácsadó nemrég megjelent kötetében⁸ részletezi – a főáramú közgazdaságtan részint bölcséleti, de nagyjából technikai szempontból/a matematikai leírhatóság érdekében/ egyszerűen kiiktatta ezt, és egy más – a

⁷ LÁMFALUSSY Sándor/2008/: *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban*. Budapest. Akadémiai Kiadó.

⁸ MUELLER, J.D./2016/: *A közgazdaságtan megváltása*. Budapest: a Mathias Corvinus Collegium kiadása.

történelmi és a lélektani megfigyelésekkel egybe nem vágó – torz emberképpel vélte pótolhatónak. Utóbbi meghaladása nélkül – érvel szerzőnk – eleve semmi esély a közgazdasági természetű tévedések megismétlődésének elkerülésére.

Az értékrend a közgazdasági elemzésben

Nehéz lenne azt állítani, hogy – ha és amennyiben valós kérdésekkel foglalkozunk – a közgazdaság-tudományi elemzés értékmentes lehetne. Maga Samuelson azért állt e megoldás pártjára, mert a két háború közt – különösen a szovjet és a náci német gazdaság, valamint az amerikai hadigazdaság kiépülése kapcsán – korábban példátlan léptékűvé vált a gazdasági kérdések érzelmi és ideologikus alapon történő taglalása a tények és mértékek kárára. De – kézenfekvő módon – ez is értékválasztás.

Ha az ember nem elszigetelt, autista, haszonmaximáló lény – mint ahogy egyetlen, az emberrel foglalkozó tudomány sem tételezi ezt föl róla – akkor *zoón politikón*. Ebből következően döntéseit érzelmi, értelmi, értékrendi alapon, komplex mérlegeléssel hozza meg. Lehet olyan hely és alkalom, amikor csak a haszonszerzés számít. Máskor azonban esetleg a tiszteletre méltóság, az altruizmus, a közösség értékeinek befogadása, hitek vagy vélekedés, a puszta bosszúvágy, esetleg a hagyomány, érzelmi kötődés és várakozás, netán a jövő nemzedék iránti felelősség alakítják e döntéseket. Vajon ki lát előre egy évtizedre, mikorra egy beruházás megtérül? Vajon ki tudja, mennyire megalapozott az, ha egy cég papírájáról azt hisszük: öt év múlva ötször ennyit fog érni? És a sor tetszés szerint folytatható.

Mindezek hatására nem térünk le a tudományos szakszerűség keskeny ösvényéről akkor, ha bizonyos *értékrendi szempontoknak a közgazdasági elemzésbe történő beépítését szorgalmazzuk*. Ez voltaképp mind módszertanában, mind megközelítésében, világlátásában konzervatív fölfogás, *korábbi korok gyakorlatához való visszatérés/miközben a legutolsó intellektuális divatokkal kétségtelenül szakítunk/*.

Az értékrendi alapozás semmiképp se jelenti azt – amit némelyek ironikusan fölvetnek – hogy a számok, arányok és mértékek tudományát hittanná alakítanánk át. Korábbi gondolatainkat folytatva azt állítjuk, hogy a „külső” értékrendi alapozás nélkül a közgazdaság-tudomány tautologikus és igazolhatatlan állítások matematizált gyűjteményévé válik, ami bárminek és

bármilyen ellenkezőjének igazolására fölhasználható. És nem utolsó sorban: kiáltó *ellentétben áll az emberi lét más területeit empirikus alapon – megfigyelésekkel és kísérletekkel – elemző tudományok eredményeivel*, a lélektantól a történet-tudományon át a szociológiáig terjedő körben. Ez utóbbinak önmagában is elégnek kellene lennie a közgazdaság-tudományok művelőinek önvizsgálatához, mind a módszertan, mind pedig az elemzési eszközök és eredmények tekintetében.

Alapvető állításunk az, hogy *a modern amerikai közelítés két – senki által se igazolt dogmájával kell szakítanunk*. Mindenek előtt: a Gary Becker munkásságából kinőtt, azt azonban a végletekig radikalizáló közgazdasági imperializmussal.⁹

Ez a mikro-ökonómia logikáját, *az egyéni haszonszerzés maximalizálását általános és mindenre kiterjedő világmagyarázattá szélesíti*, beleértve a vallásgyakorlást, a házasságkötést vagy a bűnözést is. Megjegyezzük, hogy a cikk megjelenése óta a közgazdasági imperializmus hétmérföldes csizmákban haladt tovább előre győzedelmes útján, és bekebelezte a politika-tudomány, a nemzetközi kapcsolatok jó részét is. Komoly szociológiai elemzést ma már nemigen lehet mikro-alapozás és ennek eszközrendszere nélkül közreadni.

A helyzet ugyanakkor az, hogy az egyes területek *empirikus alapú elemzése egyáltalán nem igazolja ezeket az elegáns modelleket*, amelyek egyszerű – bár többnyire semmivel se igazolt - alapföltevéseiknek és matematikai apparátusuknak köszönhetően tarolnak. Ehelyütt csak két területet emelünk ki. Mint az azóta Nobel díjjal is elismert Robert Shiller, a Yale professzora bemutatta:¹⁰ a leginkább racionálisnak vélt szereplők – a tőzsdecápák – akiket a modellben csak az anyagi haszonszerzés motivál, és ezért gondosan mérlegelik minden lépésüket, voltaképp a legprimitívebb csoportlélektani logika mentén járnak el. Ezért uralkodik a modellezés idején is a divat, a csordaszellem, a hitek és a tévhitek világa, az átverés és az önerősítő várakozások mechanizmusa. *Vagyis: minden, csak nem racionális, különösen pedig a várakozás nem az/holott a főáramú elmélet egésze erre épül fel/.*

⁹ LAZEAR, E./2000/: Economic imperialism. *Quarterly Journal of Economics*, 115.évf.1.szám, 99 -146.

¹⁰ SHILLER, R./2007/: *Tőzsdemámor*. Budapest: Alinea Kiadó.

A lélektan művelője, de a gazdasági alkalmazások irányában évtizedek óta fogékony másik közgazdasági Nobel-díjasunk Daniel Kahnemann. Az egész életművének egyfajta összegzését adó, magyarul is hozzáférhető monográfiája¹¹épp arról szól, hogy nemcsak a közgazdaságtanban, hanem az *egész tudományos megközelítésben erős a hajlam az ésszerű, kiszámítható elemek túlbecsülésére és ennek párjaként a véletlen, az intuíció és a szerencse alábecslésére*. Alapos empirikus vizsgálattal bizonyítja, hogy ez tendencia-szerű hibákat okoz még azokban az esetekben is, ahol a korábbi irányzatok ismétlődnek vagy folytatódnak, vagyis amire a statisztikai elemzés módszereit kialakították.

Még inkább igaz ez azokra a fordulópontokra, amik mind a tudományos, mind a politikai, vagy épp a személyes és az üzleti döntések homlokterében állnak. Más szóval: *a komplex értékelés, ahol, szó sem lehet a preferenciák egyértelmű sorba rendezéséről, nem kivétel, hanem épp ez a szabály*. Ez bizony összhangban áll azzal a régi, ismert felismeréssel, hogy még a nagy értékű beruházásoknál is, mint amilyen a személygépkocsi vásárlása, olyan – a modellben elhanyagolhatónak vélt – „mellékkörülmények” szoktak dönteni, mint az autó színe, belső kényelmi berendezése/szemben a teljesítmény „kemény” mutatóival/, vagy épp az árcédula utolsó három számjegye.

A másik alapvető dogma, amivel le kell számolnunk, az *a makro-folyamatok mikro-alapozása*, az a gondolat, hogy minden eseményt elemi – mikro-ökonómiai alapokra kell tudni visszavezetni. Ez a törekvés kezdetben Robert E.Lucas nevéhez volt köthető¹², de később egész irányzattá vált, ami mára szinte egyeduralmukodóvá vált a közgazdaság-tudomány fellegvéraiban.¹³

Kezdjük azzal a megállapítással, hogy egy-egy elmélet, fölvetés vagy megközelítés elterjedtsége önmagában csak divatosságát, de nem helytállóságát igazolja - bármely területen, de különösen a tudományos világban. Számos teória élt és virult egy darabig – és aztán átadta a helyét a maga korában kevésbé elfogadottnak. A fizika, a biológia és természetesen a

¹¹ KAHNEMANN, D./2013/: *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest: HVG Könyvek.

¹² LUCAS, R.E./1976/: *Econometric policy evaluation – a critique*. *Carnegie-Rochester Series on Public Policy*, 1.évf.1.szám, 19-46.old.

¹³ JANSSEN, M./2008/: *Microfoundations*. In: DURLAUF, S. – BULME, L. szerk. *The New Palgrave Dictionary of Economics – 3.kiadás/* idézet az online változatból, letöltve 2016.szept.6./.

társadalom-tudomány is számos efféle nézetet és változást ismer, sőt ezeknek jól leírható logikájuk is van.¹⁴ Következésképp önmagában az a tény, hogy a legtöbb elméleti lap manapság efféle cikkeket vár el és közöl, s a legtöbb elméleti tanszéken ezt oktatják, még kevés az üdvösséghez.

Másodjára érdemes felidézni: minden tudományszakon belül és a tudományszakok közt is kialakult egy meggyőződés, hogy a bonyolult ugyan visszavezethető az egyszerűre, de nem közvetlenül és nem egy az egyben. Igaz, hogy a biológiai folyamatoknak kémiai, utóbbiaknak fizikai alapjuk is van, de ettől még a biológia nem vezethető vissza a fizikára, a társadalom a biológiára, úgy, ahogy azt a 19.század redukcionizmusa – és a nagy, átfogó, egyetlen elméletre való hiába való törekvése – ezt megkísérelte.

A bonyolult rendszer lényege épp az, hogy az egész – épp a részeit összekötő struktúrák révén – rendre több, mint alkotó elemei. A mikro-alapozás ötlete épp ezt tagadja, és ezért kísérli meg a szerkezetet is vizsgáló – vagyis önállósult – makro-ökonómiát kiiktatni, amit a keynesi és a marxi gazdaságpolitikával tévesen azonosít.

A mikro-szintű folyamatok- így a kereskedelem és a mezőgazdasági termelés - vizsgálata hagyományosan tárgya volt a közgazdasági tudományoknak, mint ahogy az is közismert, hogy a legrégebb közgazdaság-tudományi lapok épp a mennyiségi, a statisztikaiak.¹⁵ Vagyis nyilván senki sem gondolhat arra, hogy a közgazdaság-tudományi elemzéseket empirikus alapozás, mennyiségi vizsgálatok, számszerűsítés és az arányok/mértékek vizsgálatának mellőzésével, pusztán verbálisan lehetne elvégezni. Az azonban aligha kérdéses, hogy az ökonometriai módszertan a közgazdaság-tudományi elemzésekben is aránytalanul előtérbe került, sok esetben a tartalom rovására.¹⁶

Mi kellene ahhoz, hogy a két alapdogmát – a közgazdasági imperializmust és a mikro-alapozást - valamint az ezekhez szorosan kötődő módszertani egysíkúságot meg lehessen haladni? Hisz aligha kérdéses, hogy *ha a kérdés tudományosnak minősülő feltevését a newtoni mechanika matematikai apparátusa határozza meg, az jórészt prejudikálja a válaszokat is*. Nem volt ez

¹⁴ KUHN, Th/1966/1984/: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

¹⁵ A német statisztikai társaság lapja, az *ASTA* 1862 óta jelenik meg, míg a *Quarterly Journal of Economics*, a Harvard lapja 1886-tól, a chicagói *Journal of Political Economy* 1892-től, az angol *Economic Journal* 1887-től jelenik meg.

¹⁶ MELLÁR Tamás/2016/: Szolgálólányból királycsináló. *Közgazdasági Szemle*, 61.évf.3.szám, 285 – 306.old.

másképp a fizikában sem – Einstein és Heisenberg elméletei új elemzési apparátust igényeltek.

Úgy gondolom, hogy – számos vitatható politikai következtetése ellenére is – főntebb idézett munkájában John D. Mueller meggyőzően érvel amellett, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan emberképének meghaladása nélkül csak jelentéktelen és az eredményeket nem érintő változásokat várhatunk a tudományban is. A szerző azt az alapvetést emeli ki – ami egyébként a katolikus egyház tanításában¹⁷ is középponti jelentőségű – hogy a természet és a gazdaság nem öncél, hanem eszköz. Ezért – is – *a gazdasági javak felhasználásának eszköz-jelleget kell tulajdonítani, vagyis a cél a közjó, és semmiképp se az egyéni vagyonérték maximálása*, még oly hosszú távon sem. Ez tökéletesen illeszkedik a környezet-tudatos mozgalmaknak a természeti környezet – az ökoszféra – fenntarthatóságára vonatkozó meglátásaival.

Úgy gondolom, hogy a fenti fölvetés minden keresztény irányzat számára elfogadható, kellően tág és rugalmas ahhoz is, hogy minden jó akaratú, józan gondolkodású ember számára befogadható legyen. Meg kell jegyezni, hogy az egyes keresztény felekezetek és egyházak közt igen jelentős különbségek vannak a gazdaság felfogása tekintetében is. Utóbbi – mint az oxfordi kézikönyv 650 oldalas terjedelme és az abban foglalt alapos elemzések sora is igazolja¹⁸ – jórészt abból fakad, hogy míg a katolikus egyház – különösen IX. Piusz pápasága/1846 – 1878/óta – erősen központosított szervezeti rendszerrel és minden egyházi tagra kötelező érvényű tételeket is megfogalmazó tanító hivattal bír, ez sem a keleti, sem a protestáns egyházakat nem jellemzi. Végképp nem jellemző ez a szabadegyházakra és a kis közösségekre épülő szerveződésekre/"szektákra"/. Következésképp a keletieknél a hagyományos piacellenesség, a protestáns irányzatoknál pedig a helyi közösségek jelentős értelmezési szabadsága jelentősen eltérő felfogásokhoz vezetett. Utóbbiakban megtalálható a piac, mint egyetlen erkölcsös rend felfogása – különösen az Egyesült Államokban – és ennek ellentéte, a pénzgazdaság tagadása még a

¹⁷ Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. Budapest: Szent István Társulat, 2007. VII. fejezet, 1., 3. és 4. pont., online:

www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace/doc_20060526/compendio_dott_soc_hu.html, utoljára letöltve: 2016. szept. 8.

¹⁸ OSINGTON, P. szerk, /2015/: *Oxford Handbook of Christianity and Economics*. Oxford- New York: Oxford University Press.

kölcsönös szeretet/önfeláldozás megkövetelése a makro-társadalom, a hayeki „kiterjesztett rend” vonatkozásában is.

Fontos elem ebben a tekintetben az, hogy a közjó fogalma föltételezi a módszertani individualizmus meghaladását, közösségi egységek – család, nemzet, települési, vagy éppen sportközösség, vallási és művészeti egyesületek – valóságának és az egyénivel egyenértékű jogképességének elfogadását, messze a procedurális racionalitás szintjén¹⁹ túlmenően.

Gazdaságpolitikai leágazások

A fentieknek- bármily töredékes összegzésünk, amiben a kifejtés sokszor a hivatkozott forrásművekre marad - nyilvánvaló következményei lehetnek és vannak is a gyakorlati alkalmazásokra nézve is. Egyfelől kézenfekvő – és a gazdaságpolitika művelői és elemzői ezt ki is fejtik²⁰ – hogy amikor konkrét döntéseket hozunk, elkerülhetetlenül a komplex értékelés főntebb említett folyamatába kerülünk. Nemzetgazdasági, banki, nemzetközi szervezeti vagy éppen vállalati szinten egy sor tényező árnyalja azt a képet, ami a tiszta elméleti megfontolásokból „tankönyvszerűen” következne. A kérdésben érintettek – *stakeholders* – bevonásának szükségessége ugyanúgy a vezetéstudomány közhelyei közé sorolható, mint az, hogy nagy súlyú nemzetgazdasági döntéseket csak társadalmi elfogadottság mellett lehet fenntarthatóan meghozni.

Az alkalmazás minden szintjén meghatározó jelentőségű *a közjó, mint az egyéni hasznok és a részérdekek felösszesítésén túlmutató, és – definíció-szerűen – azok egyikével sem azonos* kategóriája.²¹ A közjó – sok más, minőségi természetű, s ezért az elmúlt évtizedek „analitikai társadalomtudományából” száműzött – fogalomra egyszerre jellemző, hogy sokszor visszaéltek vele, de lényege mégis intuitíve könnyen belátható. Ahogy józan, ép érzékű ember számára nem kell hosszasan magyarázni, mi a terrorizmus és az miért rossz, vagy – mint főntebb taglaltuk – a szolid üzletvezetés elve miért nem hozható fedésbe a vagyon maximálásának szempontjával, ily módon a közjó is kettős természetű. Egyfelől örök bölceleti viták tárgya volt és marad mibenléte, másfelől operatív szempontból könnyen belátható léte és értelme is.

¹⁹ RAWLS, J./1971/1999/: *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó.

²⁰ BOD Péter Ákos/2014/: *Nem szokványos gazdaságpolitikák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

²¹ BERÁN Ferenc, szerk/2008/: *A közjóról*. Budapest: Szent István Társulat.

Ha van közjó – mint föntebb érveltünk mellette – akkor a kormányzat szerepe bizonyára nem szorítkozhat az egymással versengő részérdekek küzdelmének mederbe terelésére, az ismétlődő játék szabályainak betartására. Utóbbi nyilván egyfajta minimum-feltétel. A labdarúgásban jó esetben a játékvezető nem lehet sem a Juventus, sem a Milan érdekkijárója/azon az alapon, hogy ha majd a másik fél nyeri a bajnokságot vagy a BL-t, akkor majd az kárpótolja, vagy épp az egyik vagy a másik csapatot maga véli kárpótlásra szorulóknak/. Hasonlóképp a közhatalom semmiképp se vállalhatja föl termelők, fogyasztók, területek vagy konkrét társadalmi rétegek panaszainak orvoslását. A magyar országgyűlésben hagyományosan – különösen 1848 előtt – erős volt az un sérelmi politika, vagyis nem is kezdtek országos ügyek tárgyalásába, míg minden egyes megyei küldött panaszát nem orvosolták. A modern társadalomban erre se mód, se lehetőség nincs.

Mi tehát a közhatalom feladata? E fölfogás szerint több síkja is meghatározható. ***Elsőként:*** a közhatalom legfőbb – és másra részben sem kiszervezhető – dolga, mint már Thomas Hobbes²²-tól is tudhatjuk - ***a törvényesség²³ és a rend fenntartása.*** Ezt szokás torz módon „rendpártiságnak” nevezni, holott kézenfekvő: az állam attól válik állammá/minden elmélet szerint/, hogy képes az erőszak és a pénzteremtés egyeduralmának megőrzésére és saját területének²⁴ egyértelmű megvédésére. Miközben a pénzt – hagyományosan – jelentős mértékben mindig a kereskedelmi bankok teremtették és teremtik ma is²⁵, a pénzforgalom szabályozása, a pénzürték védelme, az árfolyam stabilizálása, a betétek garantálása, a pénzintézetek – köztük a kockázati alapok – szabályozása mind az állam, mint főhatalom alapfeladatai közé sorolható. Jól látható – például épp a már említett olasz bajnokságban – hogy erélytelen- vagy éppen részrehajló - játékvezetés mellett a még igen egyszerű játéknak tekinthető futball is szétesik, a szurkolók bandaháborút vívnak és a szórakoztatás/meg az üzlet/ odavan. Vagyis ***a***

²² HOBBS, Th./1999/: *Leviathan*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

²³ E fogalmat németül *Rechtstaatlichkeit*, angolul *rule of law*, oroszul *pravovojе goszudarsztvo* kifejezéssel illetjük. Lényege – a Magna Charta/1215/ és az Aranybulla/1222/ óta – az, amit Hobbes is kiemel: a szabályok az uralkodót, vagyis a szabályozót is kötik, feltétel nélkül és kölcsönösségi rendben. Szó sincs arról, hogy a közhatalom – mint szuverén – „bármit” megtehetne, és főképp bárhogyan.

²⁴ Az angol nyelvben a mai, soknemzetiségű országokat „territorial state” és nem „nation” megjelöléssel illetik.

²⁵ VANBERG, V./2001/: *The Constitution of Markets*. London: Routledge.

szabályok pártatlan alkalmazása előfeltétele annak, hogy a jogállamiság egyáltalán értelmezhető legyen.

Másodikként a közhatalom feladata a közgazdaságtanban externáliáknak nevezett szempontok érvényesítése. Ilyen minden olyan tevékenység, tényező vagy forrás, aminek rendszeres megújítása közvetlenül senkinek sem érdeke, pedig a közösség működéséhez pótolhatatlan. Ez – mint a 2012-es közgazdasági Nobel-díjas E.Oström-től is tudjuk²⁶ – nem feltétlenül a központi államapparátus tüsténkedését igényli, de mindenképp túlmutat a piaci önszabályozás lehetőségein. Ilyenek voltak a középkorban a közösségi legelők, ilyen manapság a tiszta víz és a jó levegő, a zajtól való védelem, a verseny és a magánélethez való jog és tér védelme, és még sok más is. Jól kutatott és sokszálú irodalommal bír az a felismerés, hogy a külső hatások – megfelelő szabályozással, például a nem megújuló energiahordozók használatának adóztatásával – belsővé tehető, vagyis piacokonform módon is előmozdíthatók. Ez azonban a szabályozás felvilágosultságát és a részérdekeknek való alá nem vetettségét követeli meg.

Harmadikként a közhatalom dolga, hogy a gazdaság és a társadalom kedvező folyamatainak fenntarthatóságát biztosítsa, beleértve a pénzügyi, a környezeti és a társadalmi fenntarthatóságot is. A pénzügyi fenntarthatóságot erősíti, ha alkotmány-erejű jogszabályok írják elő a közadósság és az államháztartási hiány, valamint az adóval nem fedezett befektetések mértékét²⁷. A környezeti fenntarthatóságot előmozdítja, ha a párizsi klíma-értekezlet – mostanra már az Egyesült Államok és Kína által is becikkelyezett – határozatait követő szabályozási gyakorlat jön létre, a cégek aktív bevonásával. Végül a társadalmi fenntarthatóságot mozdítja elő, ha a szociális kohézió különféle elemeit erősítik. Utóbbi a gyereknevelési támogatásoktól kezdve a társadalmi anómia elleni fellépésig, az oktatási rendszer jó minőségű és teljesítményre ösztönző voltától az egészségügy és a nyugdíjrendszer tartósan finanszírozható működéséig terjed.

Negyedikként megemlíthetjük, hogy legalább ilyen fontos az, hogy a kormányzat ne akarjon minden kérdést magára vállalni, egyfajta örökös

²⁶ OSTRÖM, E./1991/2011/: *Governing the Commons: the Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.

²⁷ KOPITS, Gy. szerk./2013/: *Restoring Public Debt Sustainability: the Role of Independent Fiscal Institutions*. Oxford – New York: Oxford University Press.

ezeremsterként sűrögni-forogni az élet minden területén. A katolikus egyház működési elvéből adódó *szubszidiaritás* az EU-nak is működési elvévé vált. Lényege, hogy minden kérdést a lehető legalacsonyabb döntési szinten kell megoldani, és tilos azokat legfelső szintre tolni. Ez a régi meglátás összhangban van az üzleti tudományokban toyotizmusként újabban elterjedt felfogással, ami a lapos hierarchia és a decentrális döntéshozatal jelentőségét hangsúlyozza, az egyéni és csoportos kezdeményezések, sajátos helyi megoldások pártolásával.

Szót kell tennünk arról is, hogy a közjóval kapcsolatos felfogás, valamint a gazdaság eszköz-jellegéről az előző részben kifejtettek *jó esetben a vállaltvezetési gyakorlatot sem hagyják érintetlenül*. Ennek számos síkja különböztethető meg. Elsőként említhetjük, hogy *a számvitel egyszerű, de kemény elveit* – mint amilyen a teljes körűség, a mérlegvalódiság, az összehasonlíthatóság, a szabványoknak való megfelelés és hasonlók – nemcsak az állampénzügyek terén kell betartani²⁸. Az ezeknek való megfelelés – amit nagyobb cégeknél a mérleg-hitelesítés is biztosít – gyakorta kellemetlen eredményeket mutathat a nagyot álmodó vállalati vezetők számára. A korrekt számvitel természetesen azzal jár, hogy a manapság divatos „adó-optimalizálási megoldások” ellen nemcsak az EU Bizottsága lép föl, hanem jó esetben a vállalati vezetés is más utat választ, önszántából.

Másodjára szót kell tenni arról, hogy a fenti értelemben felelős, körültekintő vállaltvezetés *mind a munkatársakkal, mind a természeti környezettel szemben túllép a nyers haszonmaximálás szempontjain*. Például nem tekinti sorscsapásnak – mint manapság gyakran – azt, ha egy nő szülni megy, vagy kisgyermekét ápolja, neveli. Nem ismeretlen a délnémet és svájci cégeknél, hogy válság idején sem építik le a munkatársakat, hogy a föllendülés idején ne kelljen újakat betanítani. És sok olyan példa is van, amikor a nyereség-számítás ellenében is a mag-állam termelőhelyét őrzi meg, mert az ottani foglalkoztatottak érdeke a cég érdekével azonosnak minősül.

Harmadikként említhetjük a cégek társadalmi szerepvállalását/*corporate social responsibility*. Ennek keretében részint a cégen belüli munkakörülmények és munkaidő-beosztás emberi léptéke, részben pedig a céget körülövező

---

²⁸ Közismert, hogy az EU statisztikai hivatala jó két évtizede rendszeres vitában áll a tagállamokkal, amelyek közül többen kísérlik meg a mellékönyvelést, a lehető legváltozatosabb hivatkozásokkal.

társadalom igényei iránti nyitottság jelenik meg. Ilyen lehet az, ha egy nagy számítástechnikai cég termékeit az iskoláknak adja kipróbálásra, vagy ha – a tanonc-képzéstől eltérően, vagy a célzott, közvetlen a vállalati érdeket kiszolgáló kutatási megbízásoktól eltérően – kulturális és tudományos/alap kutatási/célokat támogat, amelyek közvetlenül az adott cég nyereségességét nem érintik. Ez a fajta *charity* az Egyesült Államokban különösen elterjedt, egészen az önálló kutató laboratóriumok és tanszékek alapításáig – például az ókortudomány, a zene vagy épp a bölcsészet területén, ahol a megtérülés szempontja legfőljebb erkölcsileg értelmezhető.

És végül negyedikként *az együttműködés és a párbeszéd légkörét és gyakorlatát* kell megemlíteni. Különösen válsághelyzetben gyakori, hogy váratlan helyzetek adódnak, amikre semmilyen szabályzat vagy modell nem vonatkozik. Az esetek jelentős részében a józan ész, a jóakarát, az együttműködés szándéka olyan – társadalmi tőkének minősülő – elemek, amelyek révén a kilátástalan helyzetek is megoldhatók, vagy legalább áthidalhatók. Vonatkozik ez a munkaadó-munkavállaló viszonyra, az önkormányzat és cég, vállalkozás és állam és a polgár és állam viszonyára egyaránt.

Az oktatás szerepe és felelőssége

Gondolatmentünkben eddig csupa olyan tényezőt vizsgáltunk, amelyek a világ közgazdaság-tudományában megindult erjedés, sokszínűség és újra-értelmezések keretén belül keresik a választ a válság által kiélezetten fölvetett régi kérdésekre. Saját gondolatmenetünk sok tekintetben egybeesik a chicagói professzor Deirdre N. Mc Closkey kiterjedt és nem triviális – tananyagban természetesen doktori szinten sem említett – életművét összegző legújabb vaskos kötetének főbb megállapításaiban. Ebben²⁹ az – a korábban több iskola által is vallott, de mára az egységesített és amerikanizált tananyagokból száműzött – felismerés fogalmazódik meg, hogy a történelem és benne a gazdaság hajtóereje az ideák, a meggyőződések és az erről való beszéd világában keresendő. Ebből következően szó sincs a „kemény tények – puha értelmezések” szokásos kettőséről. Minden tény csak az adott értelmezésben

---

²⁹ McCloskey, D.N./2016/: *Bourgeois Equality: How Ideas, Not Capital or Institutions, Enriched the World*. Chicago/IL: University of Chicago Press.

válík azzá, ami, és különösen társadalmi és gazdasági hatását ezen keresztül fejti csak ki.

Ha ez így van, az fölértékeli az oktatás és ezen belül a közgazdasági felsőoktatás szerepét is, főleg hosszabb távon. Egyfelől: nagy szükség van a „sokoldalúan kiművelt emberfőkre”, és semmiképp se szabad a közoktatás költségvetésén belüli arányának tartós csökkenésébe belenyugodni. Másfelől: vissza kell adni az egyetemi képzés rangját. Más szóval: több funkciójú, több lépcsőből álló, átjárható és egyben a versenystállók működési feltételeit is megteremtő keretekre van szükség. A minőség, nem az olcsóság kell, hogy döntsön, és ehhez nem kerülhet meg a társadalom – és főként a cégek és a pénzüzetek – önkéntes hozzájárulása sem. Utóbbi az adórendszernek is el kellene ismernie, mint társadalmilag hasznos cselekedetet.

A közgazdasági felsőoktatásban ennek megfelelően teret kell adni a helyi igényeket kielégítő, a német *Fachhochschule* és az angol *polytechnic* megfelelőjeként működő intézményeknek. Megvan a helye a sokkarú egyetemeken folyó, átlagos szintű képzésnek. És végül helyre kell állítani az osztatlan, ötéves képzést a minőségi igényeknek megfelelően. Gondoljunk bele: vajon rábíznánk-e magunkat egy B.A. diplomának megfelelő végzettségű fogorvosra? Vajon egy három év alatt kiképzett ügyvédbojtár mire lenne jó?

Ha a pénz komoly dolog, az erről – és a köz pénzügyeiről is – döntő szakemberek nem nélkülözhetik a széles alapozást. Vélhetőleg csökkenteni kell a világszerte azonos képzések és a jelenleg túltengő – a gyakorlatban kevésbé használt – formális módszertan arányát. Meg kellene viszont növelni a hagyományos látókör-bővítő tárgyak súlyát. Például gazdaság- és elmélettörténeti képzés híján csak szakbarbárok kerülhetnek ki az iskolapadból.

Mindenképp fejleszteni kell a társtudományokkal párbeszédre képes emberek arányát. Ehhez a társtudományokat be kell engedni ama szentélybe, ahol eddig a „társadalomtudományok királynője” volt az egyeduralkodó. A divatáramlatok helyett az önálló, a világáramba beépült, és *a hazai társadalom gondjaira fogékony tananyagokat kellene kialakítani* és folyamatosan korszerűsíteni.

„Könnyebb mondani, mint megcselekedni” – mondják erre az amerikaiak, és ez természetesen igaz is. Mégis: a mai helyzet ismerői nem kételkedhetnek abban,

hogy több évi – jól dokumentálható³⁰ – töprengés után eljött a cselekvés ideje. A kényelem – a kidolgozott mintapéldák megléte, javító kulcsok rendelkezésre állása - és a szabványosítás szempontja immár nem írhatja fölül a tartalmi kérdéseket.

Kitekintés

Ha egy lépéssel hátrálunk, és az összkép jobb megértése végett föltesszük azt a kérdést, hogy mi értelme az efféle elmélkedésnek, ahol két normatív gondolkodásmód egybevetésére és összebékítésére törekedtünk, nem pedig számok, mértékek és mennyiségek számszerű kimunkálására és az oda vezető eljárás és módszer igazolására, akkor a következőkre jutunk.

Ha elfogadjuk azt, hogy a közgazdaság-tudomány világában – a formális tananyagokkal, vagyis a közgazdaságtannal szemben – sosem volt egyhangúság, továbbá legitimnek tekintjük azokat a törekvéseket, amelyekben a közgazdasági tudományos vizsgálatot egyfelől *a való élet kérdései, másfelől a velünk párhuzamosan működő társtudományok eredményei iránti nyitottság* felé kívánják elvinni, akkor *számos biztató jelet* is észlelhetünk.

1. Az értékrendi kérdéseket nem a teológia uralma, az egyházi befolyás egyoldalú terjeszkedése, még kevésbé az egyházi szervezet térfoglalása és hatalmi igényei kényszerítik rá kívülről a magától értéksemleges közgazdaságtudományra. Ellenkezőleg: fentebbi összegzésünkben öt közgazdasági Nobel-díjjal is elismert tudós munkáján át szemléltettük, hogy a mai tudomány élvonalában játszanak e kérdések központi szerepet, vagyis *a tudományszak önfejlődése vezetett el ide*. Tegyük hozzá: mind az 1997-99-es, mind a 2007-2009-es pénzügyi válság, de újabban az Európai Bizottság által leleplezett és jogerős ítéletekkel üldözött adóoptimalizálási gyakorlat – amit a legnagyobb cégek gyakoroltak, és amihez a sokszor példának tekintett Írország és Luxemburg kormányai nyújtottak segédkezet – pusztán szakmai tanácskozásokon, de akár az Európai Parlament szintjén is fölvetették már e kérdések jelentőségét.

---

³⁰ E folyóirat, a *Közgazdasági Szemle*, valamint természetesen az *Educatio* évek óta folytat vitákat a felsőoktatás helyzetéről. Igaz, ez a képzést átalakítókat nemigen zavartatta, a felvetéseket nem vették figyelembe, az átalakítás alapvetően állampénzügyi és közigazgatási szempontokat követett.

2. A válság és a válságkezelés vállalati, banki és háztartási szinten számtalanszor vetett fel olyan kérdéseket, amik *a korrekt haszonszerzés, a méltányosság, az arányosság, a viszonyosság* alapvető jogelveit az üzleti gyakorlat számára is kézzel foghatóvá tették. A devizahitelek ügye nemcsak Magyarországon került a szabályozás fókuszába. Az ügyfelek szükséges mérvű tájékoztatása, a valós kockázatok kimutatása olyan mozzanatok, amiket nem lehetett a banktitokra és a banküzem veszélyességére hivatkozva szőnyeg alá söpörni. Tanulságos, hogy a legtöbb új szabályozás uniós szinten születik és onnan kerül a magyar jogrendbe. Hasonlóképpen a terrorizmust szolgáló pénzek és általában a pénzmosás elleni föllépés az Egyesült Államokból kiindulva korlátozta- nálunk is keményen behajtott szabályokkal és szankciókkal - a pénzközvetítés szabadságát.

3. Bár az elvallástalanodás, a szekularizáció folyamata Európában visszafordíthatatlannak látszik, minden felmérés/értékkutatás arra utal, hogy a polgárok jelentős része – inkább „a maga módján”, de figyelembe veszi a világvallások értékrendjét és tanítását.³¹ A katolikus egyház ma is a világ legnagyobb transznacionális szervezete, a nem keresztény vallások közül pedig az iszlám térnyerése szemmel látható, még Európában is³², de különösen azon kívül.

Mindezek miatt *nem közömbös, hogy ezek a tanítások mit állítanak a gazdaságról, a haszonszerzésről és a közgazdaságtudományban kialakult ajánlásokról.* Ebben az írásban töredekésen azt mutattuk be, hogy az általunk vizsgált katolikus tanítás hogy közelít a közgazdaság-tudomány új fejleményeihez. Megállapítottuk, hogy az egyházi tanításban³³ a világ iránti nyitottság, a világ – ezen belül a gazdaság – önálló törvényszerűségeinek elismerése és a *'civitas Dei'* e földön való megvalósítására vonatkozó konkrét útmutatások hiánya a jellemző. Ebből adódóan meghatározó az *inkulturáció*, vagyis az egyes társadalmak adottságaira vonatkozó, és a klérus kompetenciáján kívül álló, a szaktudományok és a politikai közösség által kialakítandó

³¹ TOMKA Miklós/2010/: *A vallás a modern világban*. Budapest: MTA doktori értekezés/elérhető az MTA könyvtárában/.

³² ROSTOVÁNYI Zsolt,szerk/2010/: *Az iszlám Európában*. Budapest. Aula Kiadó.

³³ A II.vatikáni zsinat *Gaudium et Spes* konstitúciója, különösen a 36.,42-44., és 63-72.pontok.elérhető www.katolikus.hu , letöltve: 2016.szept.8.

eszközökkel és módokon, vagyis országonként és koronként más-más módon érhetők el.

Az általános útmutatást a római pápák folyamatosan megjelenő, különböző jogi státusú és kötőerejű konkrét állásfoglalásaikkal értelmezik és kibővítik. Témánk szempontjából kiemelkedik a legutóbbi évekből XVI. Benedek *Caritas in veritate* című enciklikája³⁴ 2009-ből, amiben a világ egésze számára példaértékű, illetve globális szintre is kiterjesztett szociális piacgazdaság és a népek közti méltányosságot biztosító, átlátható szabályokkal működő nemzetközi pénzügyi rendszer kimunkálására buzdított. Utódja, I. Ferenc pedig az *Evangelii gaudium* kezdetű, 2013 őszen kelt buzdításában³⁵ a szegények iránti felelősség, a javak méltányos elosztása, a munkának a tőkével szembeni elsőbbsége és a munka emberformáló természetét biztosító munkajogi szabályozás szempontjait emelte ki. Anélkül, hogy idegen területre tévednénk, megállapíthatjuk: e fölvetések voltaképp minden ENSZ dokumentumban szerepelnek, vagyis a nemzetközi politikai közösség által általánosan bevettnek mondhatók.

4. Az előadottakból következően az *interdiszciplinaritás* szempontja a közgazdaság-tudomány és a teológia összefüggésében is megfogalmazható, akkor is, ha ez sokaknak bizarr fölvetésnek tetszhet. A két terület közti hídépítés - ami a jelen különszámnak is küldetése lehet – a kezdeteknél tart csak. Bízunk abban, hogy minél többen és többféle szempont szerint segíthetik a közös erőfeszítéseket, aminek révén a közjó eszméje kézzel fogható tartalommal telítődhet – itt és most.

---

³⁴ XVI. Benedek/2009/: *Caritas in veritate* kezdetű enciklikája. Budapest: Szent István Társulat.

³⁵ Ferenc pápa/2014/: *Evangelii gaudium* kezdetű buzdítása. Budapest: Szent István Társulat.